

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776(E) | SJIF 2023: 6.907

Julmatova Dilnoza
Jur'atjon qizi

SamDU 4-bosqich talabasi

OILA VA UNING DEMOGRAFIK TARAQQIYOTI

Annotatsiya: Ushbu maqola ijtimoiy psixologik ma'lumotlar keltirilgan bo'lib jamiyatning barcha a'zolariga mo'ljallangan. Oila tushunchasi, jamiyat uchun vazifasi hamda oila turlarini yoritib beradi.

Kalit so'zlarr: monogam oila, poligam oila, demografik vazifalar, demografik taraqqiyot, ijtimoiy vazifalar, ijtimoiy taraqqiyot, uy xo'jaligi. Oila jamiyat taraqqiyotining mahsuli sifatida o'zining paydo bo'lishi va rivojlanish tarixiga ega. Oilaning dastlabki shakli ibtidoiy jamoa tuzumi davrida paydo bo'ldi. Ma'lumki, ibtidoiy jamoa tuzumining birinchi bosqichida insonlar to'da-to'da bo'lib yashaganlar. Ular orasidagi jinsiy munosabatlar tartib - qoidaga ega bo'lmagan. Bir nechta erkak va bir nechta ayol farzandlari bilan bir oila bo'lib yashaganlar, o'zaro turmush kechirishgan. Oilaning bunday shakli fanda «Poligamiya» - ko'p nikohlik, deb ataladi. Quldorlik davrida esa jamiyat taraqqiyotida yuz bergan ijtimoiy - iqtisodiy o'zgarishlar asosan, xususiy mulkning paydo bo'lishi natijasida, oilaning tarkibi xam, shakli ham o'zgardi. Dexqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi ijtimoiy ishlab chiqarishda erkaklar qadrini oshirdi, moddiy maxsulotlar yaratishda erkaklar ulushi yuqori bo'la boshladi. Natijada ota xuquqiga asoslangan patriarhal oila vujudga keldi. Endi bir erkak oila boshlig'i bo'lib, u xotinlari, farzandlari va qullari bilan oila bo'lib yashardilar. Bunday oilalar ko'pxotinlik, ya'ni «poliginiya» asosida tashkil bo'lgan poligamiya oila shakli bilan monogam - bir nikohli oila o'rtasidagi oraliq oilalarni tashkil etganlar. Quldorlik davridan feodalizmga o'tish, hamda feodalizm ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishi oilaning «monogam», ya'ni yakka nikohlilik

ko‘rinishining paydo bo‘lishiga asos bo‘ldi. Ushbu davrda xo‘jalik yuritishda ota-ona farzandlari, nabira - chevaralari bilan birga ishtirok etishgan. Ular birgalikda ekin ekib, xosil yig‘ib, moddiy boylik yaratishgan. Ushbu davrda ota -ona, o‘g‘il-qiz, kelin - kuyov, nabiralari birga bir nechta bo‘g‘inli oila bo‘lib yashashgan. Kapitalistik ishlab chiqarish munosabatlari sharoitida esa, yirik -yirik sanoat korxonalarining paydo bo‘lishi natijasida, mayda dexqon xo‘jaliklar, mayda hunarmand oilalar inqirozga uchradi. Bolalarning mehnatidan foydalanish, ularga ishchi kuchi sifatidagi talab asta -sekin kamayib boradi. Ko‘p bo‘g‘inli katta oila bo‘lib yashash hollari yo‘qola boshladi va oilaning yangi tuzilishi - er -xotin va bolalardan iborat bo‘lgan nuklear - yadro oila yuzaga keladi. Oila paydo bo‘lishi va rivojlanishini ilmiy o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, oilaning tashkil bo‘lishida asosiy omil-nikoh va qarindoshlik munosabatlari bo‘lib, bu hol oilaga berilgan ilmiy ta‘rifda o‘z ifodasini topgan. Oila-insonlarning tabiiy biologik, nikoh. Qon-qarindoshlik, iqtisodiy, xuquqiy, ma‘naviy munosabatlarda asoslangan, turmush birligi va o‘zaro javobgarlik orqali bog‘langan ijtimoiy guruhidir. Oilaning bugungi shaklida oila a‘zolari bir-birlari bilan umumiy turmush, ma‘naviy xuquqiy, psixologik munosabatlar va o‘zaro javobgarlik xis-tuyg‘ulari bilan boglanib turadilar. Oilada har bir oila a‘zosining o‘z ijtimoiy o‘rni bordir. Oila asosini er - xotin tashkil etadi. Lekin oilada er-xotin uning farzandlari, ota-onasi, aka-uka, opa -singil va boshqa qarindosh-urug‘lar xam yashashlari mumkin. Demak oila turli mezonlar asosida tashkil topar ekan, ushbu mezonlarni o‘z mazmuniga ko‘ra, shartli ravishda demografik, ijtimoiy va iqtisodiy mezonlarga ajratish mumkin. oilaning demografik mezonlarga ko‘ra turlari:

1. Ma‘lumki oila tashkil bo‘lishiga avvalo erkak bilan ayol o‘rtasidagi nikoh birligi asos bo‘ladi. Ana shu nikoh birtshgiga asosan oila ikki turga bo‘linadi. Poligam - ko‘p nikohli oilalar, bunday oilalar yuqorida qayd etilganidek bir erkak, bir nechta ayol bilan nikohda turishi, oila ko‘rishi mumkin. Monogam - bir nikohli oilalar, ya‘ni bir erkak bir ayol bilan nikohda turadi, oila quradi. Qayta tuzilgan - ikkinchi nikohli oilalar.

2. Oila unda istikommat etuvchi oila a‘zolarining tarkibiga qarab ham turlarga bo‘linadi. Oddiy (nuklear) oila, unda er-xotin nikohga kirmagan, ya‘ni turmush qurmagan farzandlari bilan yashaydi. Bunday oilalar turlari eng ko‘p tarqalgandir.

“Nurlear” oila miqdoriy jihatdan ahamiyatlidir. Antropologlar oilalarni matrilokal (ona va uning bolalari), er-xotin(bolalari bor bo‘lgan holatda bu nuclear oila) va qon-qarindosh(nuclear oila va bobo-buvilar bilan birga yashovchi) tiplarga ajratishadi. Murakkab (ko‘p bo‘g‘inli) oilalar, bunday oilalarda ikki yoki undan ortiq, avlod vakillari istiqomat etishadi. Masalan, ota-ona oila qurgan farzandi va nabiralari bilan yoki bobo, buvi, ota-ona va farzand o‘z bolalari bilan istiqomat etishadi.

3. Oila yadrosini tashkil etgan er-xotin hayotligiga, shu oilada birga yashash va yashamasligiga qarab xam oilalar turlicha bo‘ladi. Tugal (to‘liq) oilalar, er -xotin xayot bo‘lgan va birga yashagan oilalar. Tugalmas (noto‘liq) oila. Bunday oilalarda oila asosini tashkil etgan er xotinning biri hayot emas yoki shu oilada yashamaydi.

4. Oilada istiqomat etuvchi oila a‘zolarinint miqdoriga ko‘ra:

Kichik oilalar (2 - 4 kishilik) O‘rta oilalar (5 - 6 kishilik) Katta oilalar (7 - 8 va undan ko‘p kishilik) mavjuddir.

5. Bolalar soniga ko'ra: farzandsiz, bir bolali, kam, o'rtacha va ko'p bolali oilalar (davlatlarda, turli davrlarda ushbu mezonlar turlichadir.) Oila jamiyatda tutgan ijtimoiy o'rniga, ya'ni er- xotinning ijtimoiy sinfiga, guruhiga qarab ham turlarga bo'linadi. Oilaning bunday ijtimoiy turlari, turli ishlab chiqarish usuli xukmron jamiyatda turlicha bo'lgan.

Oila xaqidagi statistik ma'lumotlar, ularning tuzilish tizimi jaxondagi hamma davlatlarda ham aynan bir xil emas. U xar bir davlat statistikasi uchun qayd etilgan oilaning statistik tushunchasiga va o'tkazilayotgan aholi ro'yxati dasturiga bog'liqdir. Dastur tuzishda aholining oilaviy tarkibi, oilaviy yashash turlari asos qilib olinadi. Qator iqtisodiy rivojlangan davlatlarda oiladagi farzandlar kamolot yoshiga yetib oila qurgach, ular iqtisodiy jixatdan mustaqil yashaydilar va aloxida oila hisoblanadilar. Ba'zi davlatlarda esa 20 yoshdan oshgan xar bir yigit qiz oila qurmasa xam, o'zi aloxida oila xisoblanadi. Yana boshqa davlat statistikasida turmush qurib ota - onasi oilasiga qaytib kelsa xam ularni aloxida oila yoki yolg'iz yashovchilar qatorida hisoblanadi. Ba'zi xollarda qarindosh, qondosh bo'lmagan begona kishilar ham bir oila bo'lib yashaydilar. Jaxon statistikasida «Oila» tushunchasi bilan birga «uy xo'jaligi» tushunchasidan xam foydalaniladi. Unda aholining oilaviy xolati xaqidagi ma'lumotlar uy xo'jaliklari bo'yicha to'planadi. «Uy xo'jaligi» birga xo'jalik yurituvchi, birga yashovchi kishilarni biriktiruvchi ijtimoiy iqtisodiy yacheykadir. Uy xo'jaligi tushunchasi oiladan farq qilib, unda faqat qarindoshlik munosabatlari asosida birikkan kishilargina emas balki, ijtimoiy- iqtisodiy munosabatlar asosida birga yashovchi begona kishilar ham, alohida mustaqil xo'jalik yurituvchi yolg'iz kishilar xam kiritiladi. Uy xo'jaligi tushunchasi hamma davlatlarda xam bir xil emas. U xar bir davlatning ijtimoiy - iqtisodiy sharoitiga, unda istiqomat etuvchi xalqning turmush tarziga, urf- odatlariga bog'liqdir. Ba'zi davlatlarda uy xo'jaligi uchun kishilarning birga yashashi asos qilib olinsa, boshqa bir davlatda esa ularning birga ovqat tayyorlashi, birga ovqatlanishi asos qilib olingan. Uy xo'jaligi ikki turga bo'linadi: shaxsiy va jamoa xo'jaligi. Shaxsiy uy xo'jaligida bir uyda yashovchi, birga xo'jalik yurituvchi va o'zlariga o'zlari ovqat tayyorlovchi kishilar guruhi kiradi. Bunday guruhlarda bir uyda, yoki bir nechta uyda yashovchi yoki uyi bo'lmagan kintilar ham yashashlari mumkin. Bunday uy xo'jaligida, bir uyda yashovchi ota-ona, bola, qarindoshlardan tashqari ikki yoki undan ortiq bir xo'jalikda yashovchi, lekin qarindosh bo'lmagan yolgiz kishilar, xizmatkorlari bilan yashovchi yolg'iz ayol yoki erkaklar xam kiradi. Qarindosh bo'lmagan ikki yoki undan ko'p kishilar yashovchi shaxsiy uy xo'jaligi 1980-1985 yit'larda AQSh dagi uy xo'jaliklarning 10% yaqinini Kanadada-5,6, Yangi Zerlandiyada -7,5, Belgiyada -3,6, va Yaponiyada 0,2% ni tashkil etgan. Jamoa xo'jaliklariga bolalar, qariyalar nogironlar uylari, qamoqxonalar, kazarmalar, surunkali kasallar yashovchi kasalxonalar va boshqa shunga o'xshash muassasalar kiradi. Shuni alohida qayd etish lozimki, juda ko'p davlatlarda uy xo'jaligining asosiy qismini nikoh va qon-qarindoshlik asosida tashkil topgan oilalar tashkil etadi. Bunday uy xo'jaligi fanda «Oilaviy uy xo'jaligi» deyiladi. Demografiya ana shu oilaviy uy xo'jaligini, aniqrog'i – oilani o'rganadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Safo Matjon. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar. (O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma). – T.: «O'qituvchi», 37-bet.
 2. M. Zufarova. Ijtimoiy psixologiya. - Toshkent.
 3. Abdulkarimov H. Dars tahlili va uning metodikasi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2010. 41 – 42-betlar.
 4. Yo'ldoshev Q. O'qituvchi kitobi: Metodik qo'llanma. T.: O'qituvchi.
 5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son qarori.
 6. Баринов В.А., Харченко Б.Л. Стратегический менеджмент. — М.: Инфра-М, 2005.
 7. Веснин В.Р. Стратегическое управление. — СПб.: ТК Велби, Проспект, 2006.
 8. Полукаров В.Л., Петрушин В.И. Психология менеджмента, М.2013.
- Internet manbalari:
<http://www.ziyonet.uz>.
<http://www.wikipedia.org>
<http://www.oecd.org>